

GAMYBOS PRIEMONIŲ NUOSAVYBĖ — GAMYBINIŲ SANTYKIŲ SISTEMOS PAGRINDAS

Č. LADUKAS

Socialistinės visuomeninės gamybos priemonių nuosavybės ir gamybinių santykių klausimais daug rašoma mūsų ekonominėje, filosofinėje ir teisinėje literatūroje. Tai suprantama, nes jie glaudžiai susiję su materialinės-techninės komunizmo bazės vystymu ir visuomeninių santykių formavimu. Šie klausimai nepraranda savo reikšmės ir išplėstinės komunizmo statybos laikotarpiu, kai komunistinės visuomenės formavimas tapo tiesioginiu ir praktiniu tarybinės liaudies uždaviniu, o teorinės išvados patikrinamos ir įgyvendinamos praktikoje.

Šiame straipsnyje kalbama apie gamybos priemonių nuosavybės vietą visuomeninių-ekonominių santykių sistemoje ir kolūkinės nuosavybės vystymosi supratimą.

Visi visuomeniniai ir visų pirma gamybiniai, t. y. ekonominiai, santykiai kinta ir persitvarko gamybinių jėgų vystymosi įtakoje. Dialektinėje jų vienybėje visada lemia gamybinės jėgos, ir pastarųjų vystymasis yra gamybinių santykių kitimo priežastis. Gamybiniai santykiai irgi nėra pasyvūs. Būdami visuomenine gamybinių jėgų judėjimo forma, kurią įgauna gamybos procese jungdamiesi daiktiniai ir asmeniniai gamybos elementai, gamybiniai santykiai spartina arba kliudo jų vystymąsi. Kaip pažymi K. Marksas, kokios bebūtų gamybos visuomeninės formos, žmonės ir gamybos priemonės visuomet lieka jos veiksniai. Šie veiksniai gamybos procese turi susijungti. „Tas ypatingas pobūdis ir būdas, kuriuo įvykdomas šis sujungimas, skiria įvairias ekonomines visuomeninės santvarkos epochas“ (1, p. 30).

Daiktinių gamybos elementų ir gamintojų sujungimo pobūdis nėra atsitiktinis. Jį sąlygoja pats nuolat besivystančių gamybos priemonių pobūdis. Besikeičiantis, visuomenėjantis gamybos priemonių pobūdis analogišką pobūdį suteikia gamybos procesui ir darbo rezultatams, o pastarieji, kartu paėmus, reikalauja keisti gamintojų tarpusavio santykius, jų sujungimo su gamybos priemonėmis būdą ir pobūdį. Išsivysčiusioje visuomenėje gamybos priemonės yra darbo produktai ir yra paskirstyti, priklauso atskiriems asmenims arba visai visuomenei. Paskirstant gamybos priemones, tarp gamintojų susidaro ekonominiai santykiai, o nuo gamintojų santykių, paskirstant svarbiausius daiktinius gamybos elementus, t. y. nuo gamybos priemonių nuosavybės formos, priklauso visos gamybinių santykių sistemos pobūdis.

Taigi gamybos priemonių nuosavybė, kaip ekonominė kategorija, išreiškia realius ekonominius žmonių tarpusavio santykius dėl gamybos priemonių, paskirstant šias priemones. Neatsitiktinai, kritikuodamas Prudoną už tai, kad jis bando nuosavybei suteikti kažką paslaptingo ir jos prigimties ieško už ekonominių santykių ribų, K. Marksas sako, kad

nėra reikalo nuosavybės prigimčiai suteikti paslaptinę, t. y. laikyti paslapyje tai, kad santykiai gamyboje priklauso nuo gamybos priemonių paskirstymo (5, p. 168). Tyrinėti visuomeninę gamybą nepriklausomai nuo pačioje gamyboje slypinčio gamybos priemonių paskirstymo, matyt, yra tuščia abstrakcija, nes gamybos priemonių paskirstymas kiekvieną kartą gamybos pradžioje yra duotas, sudaro gamybos sąlygą, momentą. Iš kitos pusės, gamybos priemonių paskirstymas, būdamas naujo gamybos periodo sąlyga, pats yra praeito gamybos periodo rezultatas (6, p. 722—723).

Pasakymas, kad santykiai paskirstant gamybos priemones nulemia būsimos gamybos santykius, visai neprieštarauja marksizmo teorijai, paskirstymo neiškeldama virš gamybos. Tik gamybos priemonių paskirstymo negalima sutapatinti su vartojimo reikmenų paskirstymu. Kiekvieną kartą prieš skirstant vartojimo reikmenis, darbo rezultatus, gamybos priemonės būna paskirstytos. Kalbėdamas apie tai, kokiam ryšyje su gamyba yra tas ją apsprendžiantis gamybos priemonių paskirstymas, K. Marksas pažymi, kad, matomai, tai klausimas, liečiantis pačią gamybą. Visuomeninė gamyba yra nenutrūkstamo gamybos, paskirstymo, mainų ir vartojimo vienybė. Visuomeninės gamybos užuomazgoje „gamybos priemonės“ galėjo būti gamtos duotos daiktinės gamybos sąlygos, o sekančiose visuomenės išsivystymo pakopose jos yra darbo produktas, gamybos istorinis rezultatas (6, p. 723).

Jeigu gamybos priemonių nuosavybė yra ekonominė kategorija, išreiškianti žmonių tarpusavio santykius dėl gamybos priemonių, tai kokią vietą ji užima gamybinių santykių sistemoje? Ar ją galima sutapatinti su gamybiniais santykiais, ar šioje sistemoje ji užima ypatingą vietą?

Šiuo klausimu mūsų literatūroje vieningos nuomonės nėra, nors daugumas autorių nuosavybę pagrįstai laiko gamybinių santykių sistemos pagrindu. S. Sdobnovas sako, kad santykio, paskirstant gamybos priemones, pobūdis lemia visus kitus gamybinių santykių elementus, ir todėl kiekviena duota nuosavybės forma yra visos gamybinių santykių sistemos ekonominis pagrindas. Nuosavybės santykis yra ne kas kita, kaip žmonių tarpusavio santykis, pasisavinant gamybos priemones (13, p. 22). A. Kronrodas pagrindiniu gamybinių santykių sistemos santykiu irgi laiko gamybos priemonių nuosavybę (9, p. 187).

Tačiau yra nuomonių, kad nuosavybę, kaip ekonominę kategoriją, galima sutapatinti su gamybiniais santykiais. Šiuo klausimu ypač prieštaringos nuomonės laikosi V. Kolganovas, kuris vienoje vietoje apie nuosavybę kalba kaip apie gamybinių santykių pagrindą, o jau sekančiame to paties darbo puslapyje ją sutapatina su gamybiniais santykiais (8, p. 12). V. Kolganovo nuomone, nuosavybės santykiai turi dvejopą išraiškos formą: ekonominę (faktinę, realią) ir teisinę. Nuosavybė, kaip realūs arba faktiniai santykiai be juridinio apvalkalo, kaip „nuosavybės santykiai“, gamybos ir mainų ribose, tapatūs gamybiniam santykiams (8, p. 12). Autorius nepaaiškina, kodėl nuosavybė ir gamybiniai santykiai tapatūs tik gamybos ir mainų ribose, taip pat lieka neaišku, kam reikalingos dvi vienodos sąvokos tiems patiems ekonominiams santykiams išreikšti.

Pažymėtina, kad V. Kolganovas, mūsų nuomone, visai teisingai nuosavybę laiko ekonomine, o ne teisine kategorija. Teisine kategorija jis laiko nuosavybės teisę, kuri gina ir saugo esamą nuosavybės formą. Nuosavybė, kaip ekonominė kategorija, realūs ekonominiai santykiai dėl gamybos priemonių egzistuoja nepriklausomai nuo to, ar jie jau normuojami teisiniais aktais ar ne, nors paprastai kiekvieną nuosavybės formą gina ją atitinkanti nuosavybės teisė. Pasikeitus nuosavybės santykiams, keičiasi ir nuosavybės teisė. Kitaip tariant, ekonominis santykis yra bazi-

nis, o teisinis santykis — priklausomas nuo pirmojo, nors savo ruožtu jis irgi veikia ekonominius santykius. Kalbėdamas apie prekių mainus, K. Marksas pabrėžia, kad „teisinis santykis, kurio forma yra sutartis,— vis vien, ar ji įstatymo patvirtinta ar ne,— yra valios santykis, kuriame atsispindi ekonominis santykis“ (1, p. 82).

Matyt, reikia sutikti su S. Sdobnovo, A. Kronrodo ir kitų ekonomistų nuomone, kad nuosavybės kaip ekonominės kategorijos negalima sutapatinti su gamybiniais santykiais. Nenutrūkstamo visuomeninės gamybos proceso požiūriu gamybos priemonių nuosavybė (realūs ekonominiai santykiai tarp žmonių, paskirstant gamybos priemones) visada yra svarbiausias gamybinių santykių sistemos santykis, jos pagrindas. Jis ir atgaminamas kaip pagrindas — esminis duotos gamybinių santykių sistemos bruožas. Tačiau, lygiai kaip betarpiško gamybos proceso negalima išskirti iš visuomeninės reprodukcijos proceso ir laikyti atskiru savarankišku momentu, nors jis ir yra lemiamas visų kitų reprodukcijos proceso momentų atžvilgiu, taip ir santykių dėl gamybos priemonių (gamybos priemonių nuosavybės) negalima atriboti nuo duotos gamybinių santykių sistemos, išskirti kaip savarankišką gamybos, paskirstymo, mainų ir vartojimo santykių atžvilgiu. Jeigu vaizdumo dėlei gamybinių santykių sistemą lygintume su pastatu, tai matytume, kad nuosavybės negalima sutapatinti su pastato pamatu, ant kurio formuojasi visa gamybinių santykių sistema. Pastato pamatas realiai egzistuoja ir kurį laiką gali stovėti be sienų ir vidaus įrengimų. Gamybos priemonių nuosavybė, kaip gamybinių santykių pagrindas, tuo ir skiriasi nuo pastato pamato, kad už gamybinių santykių sistemos ribų ji realiai neegzistuoja ir nieko apie ją negalima pasakyti. Nuosavybės santykiai gamybinių santykių sistemoje užima ypatingą vietą tuo, kad išreiškia patį būdingiausią ir esminį duotos sistemos bruožą, suteikia jai istorinį apibrėžtumą, skiria nuo kitų sistemų, vieną visuomeninę santvarką skiria nuo kitos.

Kiekviena nuosavybės forma egzistuoja tam tikrą istorinį laikotarpį, kurį savo pobūdžiu visada atitinka nuo jos priklausomą gamybinių santykių sistema. Nuosavybės formos kinta, vystantis gamybinėms jėgoms, o su nuosavybe keičiasi ir gamintojų tarpusavio santykių pobūdis visose visuomeninės reprodukcijos proceso fazėse. Specifiniai santykių dėl gamybos priemonių bruožai pastaruosius suteikia visai ją atitinkančių gamybinių santykių sistemai (pvz., kolūkinė-kooperatinė nuosavybės forma).

Esminis ir svarbiausias socialistinių gamybinių santykių sistemos bruožas, suteikiantis ekonominiams žmonių tarpusavio santykiams socialistinį draugiškos savitarpio pagalbos ir bendradarbiavimo pobūdį, yra visuomeninė gamybos priemonių nuosavybė. Ji yra svarbiausias momentas, skiriantis pirmąją komunistinės visuomenės fazę nuo kapitalizmo, ir bendras abiem komunistinės visuomenės fazėms. Socialistinėje visuomenėje gamybos priemonės yra visuomeninis turtas ir negali virsti priemonė svetimam darbui pasisavinti, o gamintojai neskirstomi į socialines grupes, monopoliškai valdančias šias priemones ir nuo jų nušalintas. Šiomis sąlygomis visuomeninė gamybos priemonių nuosavybė yra socialistinės visuomenės narių lygybės ir politinės vienybės pagrindas.

Tačiau visuomeninė gamybos priemonių nuosavybė socializmo sąlygomis užtikrina tik formalią visuomenės narių lygybę (tuo ji skiriasi nuo komunistinės). Socialistinė visuomenė visiems užtikrina galimybę dirbti visuomeninėmis gamybos priemonėmis ir gauti pagal darbo kiekybę ir kokybę, bet tai dar neužtikrina faktinės-ekonominės gamintojų lygybės gamyboje ir vartojime, nes lygus matas taikomas skirtingiems asmenims.

Nelygybė gamyboje (pirmoje komunistinės visuomenės fazėje objektyviai neišvengiama) kyla iš skirtingo gamybinių jėgų lygio ir socialinio

darbo nevienodumo atskirose gamybos šakose ir net šakos viduje. Visuomeninio darbo pasidalijimo sąlygomis atskiros dirbančiųjų grupės atlieka tam tikras funkcijas, virtusias šių socialinių grupių nuolatinės veiklos sritimi. Socialistinės visuomenės narys, turėdamas formalią teisę naudotis visomis gamybos priemonėmis, betarpiškame gamybos procese praktiškai naudoja tik tas, kurias visuomenė jam suteikia ir kurias pagal savo techninį-kultūrinį pasiruošimą jis sugeba valdyti. Tai, kad socialistinės visuomenės narys gamybos procese techniškai gali valdyti ne visas gamybos priemones, rodo atskirų socialinių grupių techninio-kultūrinio pasiruošimo stoką, kurios priežastys glūdi senos klasinės visuomenės ekonominėse sąlygose. Kol mokslas ir kultūra buvo monopolizuoti valdančiųjų klasių rankose, dirbančiųjų masės neturėjo sąlygų kelti savo kultūrinį-techninį lygį. Dabar tokios sąlygos palaipsniui sudaromos ir ruošiamos prielaidos socialiniam-ekonominiam mūsų visuomenės išsilyginimui.

Pirmoje komunistinės visuomenės fazėje, kol atskiruose gamybos baruose nevienodai tobulos gamybos priemonės, skirtinga darbuotojų kvalifikacija, tol nėra lygybės ir vartojime. Socialistinis paskirstymo pagal darbą principas, iš esmės būdamas labai teisingas, kartu yra gana bendras. Daug darbo rūšių, daug gamintojų turi skirtingus sugebėjimus, o tiksliai išmatuoti ir palyginti darbo kiekį bei kokybę (visuomenės mastu) praktiškai neįmanoma. Todėl socialistinėje visuomenėje darbo matas iš esmės yra ne individualus, o visuomeninis. Atskiro darbuotojo darbas vertinamas ne betarpiškai, bet per kolektyvo, kuriame jis dirba, bendrus darbo rezultatus. Nuo kolektyvo gamybinio aktyvumo, kiekvieno jo nario pastangų ir sugebėjimų priklauso bendras vartojimo fondo dydis, priklausomai nuo to įgyvendinamas principas „už lygų darbą vienodas atlyginimas“. Tik kolektyve ir per jį galima sėkmingai realizuoti materialinio suinteresuotumo principą, derinti asmeninius ir visuomeninius interesus. Per kolektyvą, dalyvaudamas gamybinėje veikloje, kiekvienas socialistinės visuomenės narys (nepriklausomai nuo nuosavybės formos) realizuoja savo teisę į visuomenines gamybos priemones.

Neatsitiktinai TSKP CK 1965 m. Rugsėjo plenumas iškėlė uždavinį didinti ekonominį kolektyvo vaidmenį, panaudojant iki šiol, galima sakyti, nenaudotus svertus asmeniniams ir visuomeniniams interesams derinti. Dabar tobulinami kolektyvų tarpusavio ryšiai, plečiamos jų teisės, ugdomas ūkinis savarankiškumas, didinama materialinė atsakomybė, mažinama smulkmeniška jų globa iš viršaus. Tai neabejotinas žingsnis, pilniau panaudojant socialistinio ūkio sistemos pranašumus, tobulinant socialistinių gamybinių santykių sistemą.

Visuomeninė gamybos priemonių nuosavybė visose dabar socializmą ir komunizmą statančiose šalyse, kaip žinoma, susiformavo valstybine ir kolūkine-kooperatine forma. Dvi visuomeninės nuosavybės formas ir du socialistinio ūkio tipus minėtose šalyse sąlygojo ta aplinkybė, kad socialistinės revoliucijos jose įvyko dar esant gausiam smulkių gamintojų sluoksniui. Atsižvelgiant į konkrečią ekonominę ir politinę padėtį, smulkių gamintojų kooperavimas čia buvo būtinas. Kita vertus, abi socialistinės nuosavybės formos yra visuomeninės, savo esme tapačios. Esminis ir svarbiausias jų bendrumo bruožas yra tas, kad gamybos priemonės naudoja, valdo ir disponuoja jomis ne atskiri asmenys, bet visa visuomenė — valstybiniame sektoriuje ir kooperuotų gamintojų kolektyvai — kolūkiuose. O pagrindinis šių formų skiriamasis bruožas — skirtingas gamybos ir gamybos priemonių suvisuomeninimo lygis. Vystantis gamybinėms jėgoms visuomenėja gamyba ir vystosi abi socialistinės visuomenės nuosavybės formos.

Kolūkinės-kooperatinės nuosavybės formos vystymasis

Kalbant apie grupinės-kolūkinės nuosavybės formos vystymąsi, pažymint, kad kolūkiniam sektoriui būdingas žemesnis gamybos suvisuomeninimo lygis, ne visada yra aiškus pats suvisuomeninimo procesas bendrai paėmus, jo varomosios jėgos.

Atskiri autoriai gamybos suvisuomeninimo sąvokai suteikia skirtingą prasmę. Vieni kalba apie gamybos visuomenėjimą, kiti apie gamybos priemonių visuomenėjimą. Kartais visai nepagrįstai kalbama apie „nuosavybės suvisuomeninimą“ (10, p. 107). S. Sdobnovas sako, kad panaikinti skirtumą tarp dviejų socialistinės nuosavybės formų galima tik pastoviai keliant kolūkinės nuosavybės suvisuomeninimo lygį iki visaliaudinės (12, p. 110). Vienai sąvokai suteikdami skirtingą prasmę, apsunkiname ekonominių procesų analizę arba painiojame skirtingus ekonominius procesus. Kaip pavyzdį galima pateikti nepagrįstą S. Sdobnovo kritiką P. Osadkos adresu. P. Osadka teisingai nurodo, kad kolūkinės gamybos visuomenėjimas pasireiškia per: a) esminį materialinių-daiktinių gamybinių fondų struktūros kitimą, techninio gamybos apginklavimo augimą, ryšių tarp kolūkių ir viso liaudies ūkio plėtimą; b) gamybos koncentracijos pagrindu plečiasi kooperacijos kolūkiuose rėmai, pradžioje sujungiant kelis kolūkius, o po to — tarpkolūkinių įmonių ir organizacijų kūrimo keliu; c) gilėjant darbo pasidalijimui tarp miesto ir kaimo, didėja kolūkiečių pagaminamos žemės ūkio produkcijos masė, vis didesnė jos dalis mainais patenka darbininkų klasei, o kolūkiečiai įgyja daugiau pramonės gaminių (11, p. 11).

Cia suminėti gamybos visuomenėjimo momentai neapima visų galimų šio proceso momentų, bet jų pakanka, kad suprasti gamybos visuomenėjimo kolūkiuose esmę. Tuo tarpu S. Sdobnovas priekaištuoja P. Osadkai, kad pastarasis pirmenybę suteikia ne nuosavybės suvisuomeninimui, o kolūkių ūkinio atskirumo panaikinimui (12, p. 190). Musų nuomone, P. Osadka teisingai, pirmenybę suteikdamas gamybos visuomenėjimui, kuris ir sąlygoja nuosavybės vystymąsi — pakitimus socialinėje-ekonominėje proceso pusėje.

Gamybos suvisuomeninimo procese reikia skirti dvi puses: techninę-ekonominę ir socialinę-ekonominę. Pirmoji apima gamybos priemonių, gamybos proceso ir darbo rezultatų visuomenėjimą, jų pobūdžio kitimą ir yra betarpiškas gamybinių jėgų vystymosi rezultatas, procesas, būdingas kiekvienai socialinei-ekonominei formacijai. Kaip pažymi F. Engelsas, viduramžiais darbo priemonės buvo atskirų asmenų įrankiai, skirti individualiniam naudojimui. Pastarąsias buržuazija pavertė visuomeninėmis (savo pobūdžiu), bendrai naudojamomis. Vietoj smulkių dirbtuvių atsirado didžiuliai fabrikai, reikalaujantys bendro šimtų ir tūkstančių darbininkų darbo. Rezultate, tiek gamybos priemonės, tiek pati gamyba iš eilės atskirų veiksmų virto eile visuomeninių veiksmų, o gaminiai — iš atskiro žmogaus gaminių visuomeniniais gaminiiais (4, p. 121).

Tolesnis gamybos priemonių, gamybos proceso ir darbo rezultatų visuomenėjimas neišvengiamai veda prie kapitalistinės santvarkos žlugimo. Tačiau ir po socialinės revoliucijos gamybos visuomenėjimo procesas ne tik kad nesustojo, bet dar sparčiau auga. Planingas darbo pasidalijimas, gamybos specializavimas, kooperavimas ir t. t. Šią gamybos proceso kiti-
mo pusę vadiname gamybos visuomenėjimu*. Tačiau gamybos priemonių, gamybos proceso ir pagaminto produkto visuomenėjimas neišsemia visos

* Visuomenėjimu laikome pakitimus gamybos priemonėse, gamybos procese ir darbo rezultatuose, t. y. pakitimus techninėje-ekonominėje gamybos proceso pusėje, o suvisuomeninimu — pakitimus socialinėje-ekonominėje to paties proceso pusėje.

gamybos suvisuomeninimo proceso esmės. Jis neapima ir neparodo žmonių tarpusavio santykių kitimo, „visuomenėjimo“, keičiantis gamybos priemonių, gamybos proceso ir darbo rezultatų pobūdžiui. O gamyboje, kaip žinoma, šalia daiktinių gamybos elementų dalyvauja žmonės ir, keičiantis gamybos proceso pobūdžiui (visuomenėjančių gamybos priemonių poveikyje), gamintojų tarpusavio santykių pobūdis irgi keičiasi. „Priklausomai nuo gamybos priemonių pobūdžio tie visuomeniniai santykiai, į kuriuos gamintojai tarpusavyje sueina, sąlygos, kuriomis jie savo darbais keičiasi ir dalyvauja bendrame gamybos procese, bus, žinoma, skirtingi“ (3, p. 61). Darbo priemonių kitimas reikalauja keisti gamintojų tarpusavio ryšius. Gilėjant darbo pasidalijimui, gamybos specializavimui, kooperavimui, kinta ir plečiasi gamybinių ryšių ratas, žmonių tarpusavio santykių sfera. Gamybiniai ryšiai ir santykiai visada persipynę su ekonominiais interesais, o gamybinių santykių pobūdis (kaip buvo pažymėta) priklauso nuo gamintojų santykių dėl gamybos priemonių.

Smulkios, individualiam naudojimui pritaikytos gamybos priemonės dažniausiai priklausydavo pačiam gamintojui. Buržuazija, keisdama jų pobūdį, paversdama visuomeninėmis, bendrai naudojamomis, „pamiršo“ pakeisti — suvisuomeninti jų pasisavinimo formą, kas ir iššaukė prieštaravimą tarp visuomeninio kapitalistinės gamybos pobūdžio ir privačios pasisavinimo formos. „Gamybos būdas pajungiamas šiai pasisavinimo formai, nors jis panaikina jos prielaidą. . . Nėra reikalo čia aiškinti, kad, jei pasisavinimo forma ir lieka ta pati, tai pasisavinimo pobūdis dėl anksčiau aprašyto proceso ne mažiau revoliucionizuojamas, kaip pačios gamybos pobūdis (4, p. 123). Vienas dalykas, kai individualių gamybos priemonių savininkas — pats gamintojas savinasi savo darbo produktą, kitas — kai visuomeninių (savo pobūdžiu) gamybos priemonių savininkas (kapitalistas) savinasi svetimo darbo produktą (tame tarpe ir visuomeninės gamybos priemonės). Šį vidinį kapitalistinio gamybos būdo prieštaravimą galima įveikti tik visuomeniniam gamybos priemonių ir gamybos proceso pobūdžiui pritaikant visuomeninę gamybos priemonių ir darbo rezultatų pasisavinimo formą, t. y. panaikinant privatinę gamybos priemonių nuosavybę, pakeičiant ją visuomenine (atitinkančia pačios gamybos pobūdį). „O tai gali įvykti tik tuo būdu, kad visuomenė atvirai ir be jokių aplinkinių kelių paims savo valdžion gamybines jėgas, peraugusias visokį kitokį valdymą, išskyrus visuomeninį“ (4, p. 131).

Taigi gamybos priemonių suvisuomeninimas socialiniu-ekonominiu požiūriu suprantamas kaip gamybos priemonių nuosavybės formos pakeitimas, pritaikymas gamybinių jėgų pobūdžiui, kaip santykių tarp žmonių pasikeitimas pastarųjų vystymosi ir visuomenėjimo poveikyje. Norėdami palyginti, kur gamybos priemonės daugiau suvisuomenintos (socialiniu-ekonominiu požiūriu), žiūrime, kam jos priklauso: vienam asmeniui (privatinė arba kapitalistinė privatine gamybos priemonių nuosavybė), betarpiškų gamintojų grupei (visuomeninė grupinė nuosavybės forma), visai visuomenei (visuomeninė gamybos priemonių nuosavybė).

Iš čia matyti, kad sąvoka „gamybos suvisuomeninimas“ apima gamybinių jėgų ir gamybinių santykių sferą, rodo dviejų gamybos būdo pusių tarpusavio sąveiką ir jų priklausomybę. Gamybos visuomenėjimas yra techninė-ekonominė gamybos suvisuomeninimo proceso pusė, per kurią besivystančios gamybinės jėgos veikia į socialinę-ekonominę pusę, į nuosavybę — gamybinių santykių pagrindą ir tuo pačiu visą gamybinių santykių sistemą.

Nesunku pastebėti, kad gamybos priemonių suvisuomeninimas gali atsilikti nuo gamybos pobūdžio kitimo, visuomenėjimo (kaip tai buvo ir yra kapitalistiniame ūkyje), gali sekti paskui pastarąjį (palankiausias

sąlygos gamybai vystytis), o kartais, atskirose gamybos šakose, gali net jį aplenkti. Pavyzdžiui, vykdant socialistinius pertvarkymus TSRS, tame tarpe ir mūsų respublikoje, gamybinių jėgų lygis smulkiaprekiniam ūkyje objektyviai dar nereikalavo visuomeninio jų valdymo. Žiūrint vien iš smulkiaprekinio ūkio pozicijų, pastarasis kurį laiką dar galėjo egzistuoti. Bet iš kitos pusės, tokio ūkio buvimas, šalia stambaus socialistinio ūkio, apsunkina ekonominius jų ryšius, skaido socialistinės valstybės ekonominę pagalbą, riboja naujos technikos panaudojimą. Šiuo požiūriu ir atsižvelgiant į konkrečią vidaus ir užsienio politinę padėtį mūsų šalyje, reikėjo spartinti socialistinį smulkaus ūkio pertvarkymą. Todėl, jeigu ir laikyti, kad smulkų valstiečių kooperavimas TSRS buvo prarastas anksčiau, negu gamybinės jėgos įgavo visuomeninį pobūdį, dar nereikia, kad toks gamybos priemonių suvisuomeninimas yra klaida, jeigu jis paspartino gamybinių jėgų vystymąsi ir buvo sąlygotas vidaus ir užsienio politine padėtimi.

Socialistinis pagrindinių gamybos priemonių suvisuomeninimas buvusiame stambiame kapitalistiniame ūkyje, šiuo požiūriu, yra pastarųjų pasisavinimo formos pritaikymas jau visuomeniniam gamybos pobūdžiui, yra objektyvus gamybos būdo viduje išaugusio prieštaravimo sprendimas. Tačiau kapitalizmas ne visose gamybos šakose vienodai išvystė gamybinės jėgas, todėl nevienodai visuomeninį pobūdį turėjo pats gamybos procesas. Šiuo požiūriu smulkiaprekinis ūkis buvo žymiai atsilikęs nuo stambaus kapitalistinio ūkio. Tai ir sąlygojo kooperatinį socializmo statybos kelią TSRS ir liaudies demokratijos šalių kaime, kur vyravo smulkūs gamintojai, smulkus privačiasavininkiškas ūkis, jį atitinkančios primityvios gamybos priemonės, atsilikę gamybos organizavimo metodai. Toks ūkis negalėjo ilgai egzistuoti šalia stambios socialistinės pramonės. O perėiti iš smulkiaprekinio į stambų socialistinį ūkį kito kelio, išskyrus kooperaciją, nežino nei teorija, nei praktika.

Suvisuomeninus vakarykščių smulkių gamintojų gamybos priemones, bendras gamybinių jėgų lygis visuomeniniame ūkyje nuo to nepakilo. Tik atsirado galimybės sparčiau (negu smulkiame ūkyje) vystyti materialinę-techninę šio ūkio bazę. Bendrai dirbant ir kaupiant, susidarė palankesnės sąlygos kolūkinės gamybos koncentracijai, darbo pasidalijimo gilėjimui, gamybos priemonių ir darbo organizacijos tobulinimui. Kooperatų gamintojų nuosavybės santykių objektai bendro darbo pradžioje buvo vakarykščios primityvios jų darbo priemonės, dabar suvisuomenintos duotos gamintojų grupės mastu. Grupinė nuosavybė reikėsi, naudojant, valdant ir disponuojant šiomis priemonėmis, išskyrus žemę Tarybų Sąjungoje ir Mongolijos Liaudies respublikoje, kur ji buvo nacionalizuota prieš socialistinį žemės ūkio pertvarkymą ir palengvino smulkiavaltietiško ūkio kooperavimą.

Salyse, kur dėl žinomų ekonominių ir politinių sąlygų žemė buvo išdalyta privatinėn gamintojų nuosavybėn, jos suvisuomeninimas vyksta kooperacijos keliu, kartu su visų kitų pagrindinių gamybos priemonių suvisuomeninimu, ir gamybiniams santykiams suteikia tam tikrą specifiką. Pastaroji pasireiškia tol, kol viena ar kita forma padengiamos buvusio žemės savininko išlaidos, padarytos perkant ar gerinant žemę. Minėtų išlaidų padengimas, išperkant ar skirstant bendro kooperatyvo narių darbo rezultatų dalį proporcingai suvisuomenintos žemės plotui ir atsižvelgiant į jos buvusią kokybę, yra būtinas ir pateisinamas. Visi kolektyvo nariai tokiu būdu sulyginami dabar jau visuomeninės žemės atžvilgiu, o minėta gamybinių santykių specifika išnyksta. Tokiu būdu smulkiaprekinis valstiečių ūkis virsta stambiu socialistiniu, o privatinė smulkių gamintojų nuosavybė — grupine visuomenine gamybos priemonių nuosa-

vybe. Visos kooperacijos keliu suvisuomenintos gamybos priemonės yra grupinės nuosavybės objektai, tame tarpe ir žemė šalyse, kur ji nebuvo nacionalizuota. Pažymėtina, kad, pereinant prie komunistinės bendraliaudinės nuosavybės minėtose šalyse, žemė nebūtinai turi prieš tai dar virsti valstybinės nuosavybės objektu. Žemė šiuo atveju niekuo nesiskiria nuo kitų grupinių gamybos priemonių, ir komunistinės visuomenės nuosavybės objektu ji virst palaipsniui, kartu su visomis kolūkinio sektoriaus gamybos priemonėmis.

Kaip teisingai pažymi G. Venžeris, kol gamybinių jėgų lygis kaime žemas, tol visuomeninė kolūkinė nuosavybė yra savo užuomazgoje, formavimosi stadijoje (7, p. 116). Gamybinių jėgų lygį atitinka gamintojų tarpusavio santykiai visose visuomeninės reprodukcijos proceso fazėse. Pirmaisiais kolūkinio gyvenimo metais netobulas buvo darbo normavimas, apskaita, materialinio skatinimo sistema ir t. t. Tačiau kartu su liziniu ir moraliniu smulkių gamybos priemonių susidėvėjimu, naujos technikos atsiradimu, darbo pobūdžio, jo organizavimo formų kitimu, tobulėjo darbo apmokėjimo formos, brendo socialistinė pažiūra į visuomeninį ūkį, visuomenines gamybos priemones, kaip bendro darbo rezultatą, priemones darbui palengvinti ir materialinei gerovei kelti. Šeiminkiška kolūkiečio pažiūra į visuomeninį ūkį ypač sustiprėjo po MTS reorganizavimo ir panaikinus kitas ekonomiškai nepagrįstas (grupinei nuosavybės formai prieštaraujančias) valstybės ir kolūkių bendradarbiavimo formas. Ši pažiūra keičiasi, tobulinant ekonominius svertus, jungiančius kolūkiečių interesus su visuomeninio ūkio ir viso socialistinio ūkio interesais.

Grupinė gamybos priemonių nuosavybe pagrįsti gamybiniai santykiai toliau vystosi, visuomenėjant kolūkinei gamybai. Šį procesą apibūdina kiekybinis ir kokybinis gamybinių ir negamybinių kolūkių fondų augimas, gamybos koncentracija, darbuotojų energetinio apginklavimo ir žemės ūkio darbų mechanizavimo plėtimas, tuo pagrindu kylantis darbo našumas, kolūkių ekonominių ryšių su visu liaudies ūkiu plėtimas (prekiniū-piniginių santykių ir įvairių gamybinių ryšių forma).

Šiandieniai mūsų respublikos kolūkiai žymiai skiriasi nuo 1950—1951 metų ūkių išaugusiu energetiniu kolūkiečių darbo apginklavimu, darbo našumu lygiu. Užtenka paminėti, kad energetinių pajėgumų vienam dirbančiajam respublikos kolūkiuose 1951 metų pabaigoje teko vos 1 AJ, o 1965 m. gale jų jau teko 6,4 AJ. Bendras energetinių pajėgumų kiekis, skaičiuojant 100 ha žemės ūkio naudmenų, kolūkiuose per tą patį laikotarpį padidėjo nuo 16,2 AJ iki 86,3 AJ ir priartėjo prie respublikos tarybinių ūkių (14). Naujos technikos pagrindu kylantis darbo našumas leidžia vienam kolūkiečiui per atitinkamą laiko tarpą gaminti vis daugiau žemės ūkio produktų ir aprūpinti jais vis didesnę kitų gamybos šakų ir negamybinės sferos darbuotojų skaičių. Antai 1951 m. vienas darbingas respublikos kolūkietis vidutiniškai pagamino bendrosios produkcijos už 0,3 tūkst. rb. (palyginamosiomis 1958 m. kainomis), o 1965 m. jau gamino už 1,1 tūkst. rb. Skaičiuojant 100 ha žemės ūkio naudmenų, respublikos kolūkiai 1951 m. bendrosios produkcijos gamino už 4,9 tūkst. rb., o 1965 m.— už 15,8 tūkst. rb., arba 3,2 karto daugiau (15).

Svarbią reikšmę, vystant kolūkinę gamybą, turėjo TSKP CK 1953 m. Rugsėjo plenumas, numatęs teisingą kursą, gerinant materialinę-techninę žemės ūkio bazę ir didinant materialinį darbuotojų suinteresuotumą. Teigiamą vaidmenį suvaidino MTS reorganizavimas (1958 m.) ir žemės ūkio technikos perdavimas kolūkiams. Minėtos priemonės ne tik spartino gamybos koncentraciją, gamybinių fondų augimą, plėtė kolūkių gamybinės veiklos sferą — jos išplėtė ekonominius kolūkių ryšius su valstybe, lauzė

senas ryšių formas ir tuo sudarė palankesnes gamybos plėtimo sąlygas. Su tuo tiesiogiai susijęs pilnesnis vertės dėsnio reikalavimų taikymas kolūkių ir valstybės santykiuose, vertinių kategorijų vaidmens didėjimas. Kartu keitėsi pažiūra į visuomeninį ūkį, kolūkiečių materialinį suinteresuotumą, jautriau imta derinti asmeninius ir visuomeninius interesus.

Tačiau iki 1953 m. Kovo plenumo ir, galima sakyti, iki šiol nebuvo laikotarpio, kad nebūtų pažeidžiami arba ignoruojami demokratiniai kolūkinės santvarkos pagrindai. Stalino asmenybės kulto laikotarpiu buvo pažeidžiami ekonominiai kolūkinės gamybos dėsniai, klaidingai aiškina- mos kolūkinės nuosavybės vystymosi perspektyvos. 1953 m. TSKP CK Rugsėjo plenumas dalį šių klaidų ištaisė. Kol plenumo nutarimai buvo vykdomi, atliktas didelis darbas stiprinant kolūkinę ekonomiką. Tačiau, kaip pažymima TSKP CK 1965 m. Kovo plenumo pranešime, šie teigiami rezultatai, deja, nebuvo įtvirtinti ir išvystyti toliau. Ne paslaptis, kad kolūkinės gamybos planavimas iki 1965 m. iš esmės niekuo nesiskyrė nuo planavimo tvarkos tarybiniuose ūkiuose, nors pastarieji buvo finansuojami iš biudžeto. Paruošų planas kolūkiams irgi aiškiai turėjo privalomųjų pristatymų pobūdį, nors formaliai planavimo tvarka buvo pakeista 1955 m. kovo 9 d. TSKP CK ir Ministrų Tarybos nutarimu. Produktų paskirstymo kolūkiuose esmė (nors teoriškai grindžiama K. Markso išdėstyta paskirstymo socialistinėje visuomenėje schema) buvo iškreipta ir suvesta į likutinę paskirstymo tvarką. Gamybos priemonių šeiminkams, žemės ūkio produktų gamintojams buvo skirstoma tai, kas likdavo, atsiskaičius su valstybe, sudarius pašarų, sėklų ir visuomeninio vartojimo fondus. Tai rodo, kad iki šiol kolūkiuose šeiminkavo ne tie, kurie dirbo ir materialiai turėjo atsakyti už gamybos rezultatus, bet įvairūs valstybės organai ir jų atstovai, kurie nepagrįstai planavo, administravo, ignoravo demokratinius kolūkinės santvarkos pagrindus. Prie to privedė kolūkinės-kooperatinės nuosavybės esmės iškraipymai, nepakankamas jos, kaip grupinės nuosavybės, specifikos įvertinimas, siekimas kolūkių ekonomiką pakelti organizacinėmis-administracinėmis priemonėmis, kurios nebuvo surištos su ekonominiais svertais, neretai jiems prieštaravo.

Šiandien dar anksti tvirtinti, kad valstybės ir kolūkių santykiuose viskas yra ekonomiškai pagrįsta, trūkumų nebėra. Tai patvirtina TSKP CK 1965 m. Kovo plenumo išvados, apibendrinant praeitą laikotarpį ir numatant priemones tolesniam žemės ūkio gamybos išvystymui. Šių priemonių tarpe numatyta toliau tobulinti ekonominius valstybės ir kolūkių santykius, skatinti kolektyvų ir betarpiškų gamintojų materialinį suinteresuotumą, didinti kapitalinius įdėjimus į žemės ūkį, pakelti žemės ūkio produktų supirkimo kainas, sumažinti kainas žemės ūkio technikai. Visa tai sustiprins kolūkių ekonomiką, užtikrins tolesnę gamybinių jėgų ir visuomeninių-ekonominių santykių tobulinimą, kolūkinės gamybos suvi-suomeninimo augimą. Todėl dabartiniame etape ir aplanai svarbiausia yra ne organizacinėmis priemonėmis spartinti vienos nuosavybės formos perėjimą į kitą, o vystyti gamybinės jėgas ir tuo pagrindu tobulinti abi socialistinės nuosavybės formas, jų pagrindu susiformavusius visuomeni- nius-ekonominius santykius.

Vilniaus Valstybinis
V. Kapsuko vardo universitetas
Politinės ekonomijos katedra

Redakcinei kolegijai įteikta
1966 m. lapkričio mėn.

СОБСТВЕННОСТЬ НА СРЕДСТВА ПРОИЗВОДСТВА — ОСНОВА СИСТЕМЫ ПРОИЗВОДСТВЕННЫХ ОТНОШЕНИЙ

Ч. ЛАДУКАС

Резюме

В нашей экономической, философской и юридической литературе много места уделяется вопросам собственности и развитию социалистических производственных отношений. Это вполне понятно, так как эти вопросы тесно связаны с созданием материально-технического базиса и общественных отношений в коммунистическом обществе. Они не потеряли значения и в период, когда строительство коммунизма стало непосредственной практической задачей нашего общества.

В данной статье рассматриваются собственность на средства производства как основа производственных отношений и развитие колхозно-кооперативной формы собственности.

Каждая общественно-экономическая формация характеризуется присущим ей способом соединения людей со средствами производства. Характер осуществления этого соединения зависит от исторически меняющегося характера самих средств производства. Производство материальных благ и их присвоение совершаются не изолированными друг от друга людьми, а в обществе. В процессе производства определенные отношения между людьми складываются прежде всего в зависимости от присвоения средств производства. От характера соединения производителей со средствами производства, от отношений людей в связи со средствами производства, от отношений собственности зависят все общественно-экономические отношения и их характер. В этом смысле каждая определенная форма собственности является экономической основой системы производственных отношений.

Собственность — это отношение между людьми в связи с главным вещественным элементом производства — средств труда. Поэтому это отношение является главным в любой системе производственных отношений. Она придает определенный характер экономическим отношениям во всех фазах общественного производства (производство, распределение, обмен и потребление).

В нашем социалистическом обществе этой основой, придающей общественно-экономическим отношениям социалистический характер сотрудничества и взаимопомощи, является общественная собственность на средства производства.

Возникновение и развитие двух форм социалистической собственности тесно связаны с характером процесса обобществления производства. В этом процессе надо различать технико-экономическую и социально-экономическую стороны. Первая сторона связана с развитием и изменением характера средств труда, самого процесса и результатов производства. Это непосредственный результат развития производительных сил, присущий каждой социально-экономической формации. Повышение степени обобществления производства как технико-экономический процесс приводит к изменениям в социально-экономической стороне производства. Вместе с изменением характера средств производства меняются и отношения людей и в первую очередь отношения с присвоением средств производства.

С социально-экономической точки зрения может идти речь только об обобществлении средств производства, а не собственности, как утверждают некоторые экономисты. Обобществление средств производ-

ства понимается как приведение собственности в соответствие с возросшим обобществлением процесса производства, смена формы собственности, ее развитие. Две стороны одного и того же процесса показывают взаимозависимость и непосредственную связь между развитием материально-технического базиса общества и общественно-экономическими отношениями.

Развитие производительности труда в колхозном секторе пока еще отстает от государственного. В колхозах менее развито разделение труда, специализация и кооперация производства, ниже производительность труда, менее развиты экономические связи. Повышение степени обобществления колхозного производства характеризуется дальнейшим совершенствованием средств производства, концентрацией, специализацией и кооперированием производства, ростом производительности труда.

Вопросы собственности на средства производства, как основы производственных отношений данного общества, актуальны не только с точки зрения марксистско-ленинской теории, но и практики коммунистического строительства. Развитие общественного хозяйства тесно связано с повышением его эффективности, материальной заинтересованностью, преодолением социально-экономических различий внутри нашего общества.

LITERATORA IR ŠALTINIAI

1. К. Маркxас. Kapitalas, t. 1, V., 1957.
2. К. Маркxас. Kapitalas, t. 2, V., 1958.
3. К. Маркxас, Ф. Энгельсас. Rinktiniai raštai, t. 1, V., 1949.
4. К. Маркxас, Ф. Энгельсас. Rinktiniai raštai, t. 2, V., 1950.
5. К. Маркс и Ф. Энгельс. Сочинения, т. 4, М., 1955.
6. К. Маркс и Ф. Энгельс. Сочинения, т. 12, М., 1958.
7. В. Г. Венжер. Колхозный строй на современном этапе, М., 1966.
8. М. В. Колганов. Собственность в период перехода к коммунизму, М., 1963.
9. А. Кронрод. Законы политической экономии социализма, М., 1966.
10. А. Кронрод. Основное производственное отношение и экономический закон движения социализма, «Вопросы экономики», 1962, № 4.
11. П. Осадько. Сущность повышения колхозной собственности до уровня общенародной, М., 1960.
12. С. Сдобнов. Две формы социалистической собственности и пути их сближения, М., 1961.
13. С. Сдобнов. Общественная собственность в системе социалистических производственных отношений, «Политическое самообразование», 1964, № 8.
14. Apskaičiuota, remiantis Centrinės statistikos valdybos prie Lietuvos TSR Ministry Tarybos ir M. Gregorauskio „Tarybų Lietuvos žemės ūkis 1940—1960“ (p. 342) paskelbtais duomenimis.
15. Apskaičiuota, remiantis Lietuvos TSR Valsiybinės plano komisijos duomenimis.